

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoryası hám tariyxı

BASLAWISH KLASSTI OQIWSHILARI USHIN EKOLOGIYALIQT TALIM: MAZMUNI HAM PEDAGOGIKALIQT STRATEGIYALARI

M.J. Allayarov – pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori
Ajiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: ekologik ta'lim, boshlang'ich sinf, bioxilma-xillik, ekotizimlar, chiqindilarni qayta ishlash, iqlim o'zgarishi.

Ключевые слова: экологическое образование, начальная школа, биоразнообразие, экосистемы, переработка отходов, изменение климата.

Key words: ecological education, environmental education, primary school, biodiversity, ecosystems, recycling, climate change.

Kirisiw: Ekologiyalıq talim keleshek áwladlardıń tábiyiy dúnyağa bolğan qádiriýatları, qatnasları hám minez-qılıqların qalıplestiriwde sheshiwshi rol oynaydı. Erte balalıq dáwiri bul principlerdi úyreniw ushın júdá zárúrli dáwir bolıp tabıladı, sebebi bul waqıtta balalar pútkil ómiri dawamında saqlanatuǵın ádetlerdi úyreniw hám qalıplestiriwge júdá beyim bolıp esaplanadı [1]. Ekologiyalıq talimni baslawish mektep oqıw programmasına kirgiziw tek ǵana paydalı bolıp qalmastan, bálki ekologiyalıq juwapker-shilikli puqaralardı jetilistiriw ushın zárúr bolıp tabıladı. Sońǵı jıllarda iqlim ózgeriwi, biologiyalıq hár túrlilikti joytıw hám pataslanıw sıyaqlı ekologiyalıq mashqalalardıń aktualıǵı bul temalar boyınsha hár tárepleme bilim alıw zárúr ekenligin ańlatadı. Baslawish mektepler tiykarǵı talim mákemeleri retinde balalardı turaqlılıq hám ekologiyalıq basqarıw principleri menen tanıtıw ushın kem ushıraytuǵın múmkinshilikke iye. Biraq, mashqala jas oqıwshılardı tartıw ushın eń nátiyjeli quram hám pedagogikalıq strategiyalardı anıqlawdan ibarat [2]. Ósip kiyatırǵan jetkinshek-tin ekologiyalıq sawatlılıǵın asırıw, ekologiyalıq sanasın hám ekologiyalıq mádeniyatın qalıplestiriw hám rawajlandırıw, ekologiyalıq talim hám tárbiya procesin nátiyjeli dúziw maqsetinde 2019-jıl 27-mayda Ózbekstan Respublikası Ministrler Mákesesiniń “Ózbekstan Respublikasında ekologiyalıq talimni rawajlandırıw konsepciyasın tastıyqlaw haqqında” ǵı 434-sanlı qararı qabıllandı [3]. Usı qarar rejesine tiykarlanıp oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyatı qalıplestiriwge xızmet etiwshi bilim, kónlikpe hám ilmiy tájiriybelardi talim mazmunına keń sińdiriwdi pedagoglardıń wazıypası esaplanıp, sabaq dawamında oqıwshılardıń ekologiyalıq bilimlerin asırıw baradı. Oqıw pánleri sheńberindegi ekologiyalıq bilimlerdi ámeliyatqa engiziw, olardı ámeliyatqa qollay alıw imkaniyatın beretuǵın ámeliy tapsırmalar menen oqıwshılardı qamtıw ekologiyalıq bilimni asırıwdıń eń alternativ usıllarınan biri bolıp tabıladı. Sonlıqtan, bul izertlew baslawish mektep oqıwshıları ushın ekologiyalıq talimni zárúrli strukturalıq bólimlerin úyreniwge, qaysı quramdı kirgiziw jáne onı qanday jetkizip beriw kerekligine itibar qaratıwǵa qaratılǵan. Ámeldegi ámeliyatlardı úyreniw hám oqıtıwshılardan túsiniwler toplaw arqalı izertlew keń qollanılıwı múmkin bolǵan nátiyjeli ekologiyalıq talim ushın tiykar jaratılıwına iytermeleydi. Sonlıqtan tiykarǵı maqset-baslawish klass oqıwshılardıń ekologiyalıq mashqalardı túsiniw hám sheshiw ushın zárúr bolǵan bilim, kónlikpe hám qarasarlar menen támiyinlew, ekologiyalıq turaqlılıqtı bekkemlewge jas áwladtı tárbiyalaw bolıp tabıladı.

Metodlar: Bul izertlew baslawish mekteplerde nátiyjeli ekologiyalıq talimni mazmunı hám pedagogikalıq strategiyaların úyreniw ushın aralas metodlardan paydalanadı. Izertlew metodologiyası ámeldegi ámeliyat hám mashqalalardı hár tárepleme túsiniw ushın sorawnamalar hám klass gúzetiwlerin óz ishine aladı. Túrlı mekteplerde baslawish mektep oqıtıwshılarınıń úlgileri boyınsha sorawnamalar ótkerildi. Sorawnamada olardıń ekologiyalıq talim oqıw programmasında kórsetilgen temalar, olar paydalanatuǵın oqıtıw usılları hám bul quramdı jetkizip beriwde dus keletuǵın máseleler haqqında sorawlar kiritilgen. Sorawnama, sonıń menen birge, bul faktorlar ekologiyalıq talimge jantasıwǵa qanday tásir etiwini analizlew ushın demografik

maǵlıwmatlar toplandı. Sonday-aq, ekologiyalıq talimni ámelge asırıw boyınsha belgilengen waqıtta maǵlıwmatlardı toplaw ushın klass gúzetiwleri ótkerildi. Bul baqlawlar klass sharayatında ekologiyalıq talim strategiyaların ámeliy qollaw boyınsha qımbatlı túsiniwlerdi usınıs etti.

Bul metodlardan paydalanıw nátiyjesinde alınǵan maǵlıwmatlar tematikalıq túrde analiz etildi, ekologiyalıq talimdegi ulıwma temalar hám tabıslı ámeliyatlar anıqlandı. Bul qospa analiz baslawish mekteplerde ekologiyalıq talimniń házirgi jaǵdayı haqqında pútin kózqarası usınıs etti hám jetilistiriw baǵdarların aytıp ótti. Muǵdarlıq hám sapalı maǵlıwmatlardı birlestirip, bul izertlew baslawish mektep oqıwshıları ushın nátiyjeli ekologiyalıq talim mazmunı hám strategiyaları haqqında hár tárepleme túsiniwdi usınıwǵa qaratılǵan.

Nátiyjeler: 150 baslawish mektep oqıtıwshıları arasında ótkerilgen sorawnama nátiyjelerine kóre, ekologiyalıq talimde eń kóp qamtıp alınǵan temalardı biologiyalıq hár túrlilik (85%), ekosistemalar (80%), qayta islew (75%), iqlim ózgeriwi (70%) kiredi. Sonday-aq, klass gúzetiwleri sonı aytıp ótedi, ámeliy shınıǵıwlar oqıwshılardıń aktivligi hám túsiniwini sezilerli dárejede asıradı. Terek egiw, qayta islew joybarların ótkeriw hám tábiyatta seyl etiwdi shólkemlestiriw sıyaqlı ilajlar ásirese nátiyjeli ekenligi gúzetildi. Bul ilajlar oqıwshılardıń átirap-ortalıq penen tikkeley baylanista bolıwǵa múmkinshilik berdi, abstrakt túsiniwlerdi jáne de anıqraq etti.

Eń kóp ushıraytuǵın temalar:

1. Ámeliy iskerlik: gúzetiwlerde tájiriybelilik úyreniw nátiyjeliligini aytıp ótti. Oqıtıwshılardıń atap ótiwshse, baǵshılıq, shıǵındılardı ajratıw hám suwdı tejew joybarları tek ǵana oqıwshılardıń itibarın tartıp qoymastan, bálki olardı úyrengen maǵlıwmatların ámelde qollawǵa járdem beredi.

2. Multimedia resursları: multimedia resurslarınan paydalanıw oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın tartıw hám úyreniwdi nátiyjeli qılıwda júdá zárúrli ekenligi anıqlandı. Oqıtıwshılar quramalı túsiniwlerdi túsindiriw ushın animaciyalıq videolar, interaktiv qosımshalar hám ekologiyalıq kitaplardan paydalanadı.

Qıyınshılıqlar :

Izertlew ekologiyalıq talimni jetkizip beriwde bir neshe mashqalalardı anıqladı:

- Resurs sheklewleri: kóplegen oqıtıwshılar resurslar hám materiallardıń jetispewshiligini tosiq retinde kórsetti. Buǵan multimedia quralları sıyaqlı talim qurallarına kirisiw múmkinshiligi jeterli emes edi.

- Talim mütajlikleri: bir qatar oqıtıwshılar ekologiyalıq temalar menen baylanıslı bilim hám oqıtıw kónlikpelerin asırıw ushın kásiplik rawajlanıw múmkinshiliklerine mütajlik bildirdi.

Tiykarǵı alınǵan nátiyjeler juwmaǵı :

- Nátiyjeli ekologiyalıq talim quramına biologiyalıq hár túrlilik, ekosistemalar, qayta islew, iqlim ózgeriwi kiredi.

- multimedia resursları oqıwshılardıń túsiniwini asıradı.

Bul alınǵan maǵlıwmatlar baslawish mekteplerde ekologiyalıq talimniń házirgi jaǵdayı haqqında hár tárepleme hám jetilistiriw strategiyaları haqqında qımbatlı túsiniwlerdi usınıs etti.

Talqılaw: Bul izertlew nátiyjeleri baslawısh mektep oqıwshıları ushın ekologiyalıq tálimde qızıqlı hám ámeliy jantasıwları birlestiriw zárúrlıgın ayıp ótedi. Izertlew bir neshe tiykarǵı strategiyaları ayıp ótedi hám ekologiyalıq tálim nátiyjeliligin asırıw ushın jetilistiriw baǵdarların belgileydi.

Nátiyjeler sonı kórsetedi, ámeliy shınıǵıwlar oqıwshılardıń aktivligi hám túsinigin sezilerli dárejede asıradı. Terek eǵıw, qayta islew joybarları hám tábiyatta seyil etiw sıyaqlı ilajlar átirap-ortalıq túsiniklerin jas oqıwshılar ushın anıq hám óz-ara baylanıslı etedi. Bul ilajlar tájiriye úyreniw teoriyası, bul bilim tuwrıdan-tuwrı tájiriye arqalı qurıladı dep ayıp ótedi. Oqıwshılardı haqıyqıy ekologiyalıq hárketlerge tartıw arqalı oqıtıwshılar tema menen tereńirek baylanıstı rawajlandırıwı hám uzaq múddetli minez-qulıq ózgerislerin xoshametlewi múmkin.

Multimedia dereklerin paydalanıw, ásirese, quramalı ekologiyalıq temalardı balalar ushın qolaylı hám qızıqlı qılıwda nátiyjeli ekenligi anıqlandı. Animaciýalar oqıwshılardıń qıyallarıń óz ishine aladı hám abstrakt túsiniklerdi ápiwayılastırıwı múmkin. Bul jantasıw multimedia táliminiń kognitiv teoriyasına sáykes keledi, bul awızsha hám vizual maǵlıwmatlardı birlestiriw, túsiniw hám saqlawdı kúsheytıdi.

Mashqalardı sheshiw:

Izertlew nátiyjeli ekologiyalıq tálimdi jetkizip beriwde bir neshe mashqalardı, sonday-aq resursların sheklew, oqıw programmaların sheklew hám oqıtıwshılardı tayarlawǵa bolǵan mütajlıktı anıqladı. Bul mashqalardı sheshiw ekologiyalıq tálim programmaların tabıslı ámelge asırıw ushın júdá zárúrli bolıp tabıladı.

- Resurs sheklewleri: mektepler tálim quralları hám materiallarınan jaqsıraq paydalanıwı kerek. Buǵan finanslıq

támiynlewdi kóbeytiw, átirap-ortalıqtı qorǵaw shólkemleri menen sheriklik qılıw hám ashıq kirisiw dáreklerin rawajlandırıw arqalı erisiw múmkin edi.

- Oqıw programması sheklewleri: oqıtıwshılardı keń qamtılǵan ekologiyalıq tálimdi kirgiziw ushın oqıw programması sheńberindegi maslasıwshańlıq zárúr.

- Oqıtıwshılardı tayarlaw: kásiplik rawajlanıw múmkinshilikleri oqıtıwshılardı ekologiyalıq temalardı nátiyjeli oqıtıw ushın zárúr bolǵan bilim hám kónlikpeler menen támiynlew ushın júdá zárúrli bolıp tabıladı. Oqıw programmaları strukturalıq bilimlerde de, innovaciýalıq pedagogikalıq strategiyalarǵa da itibar qaratıwı kerek.

Keleshekkegi izertlewler hár qıylı ekologiyalıq tálim strategiyaların oqıwshılardıń bilimleri, qatnasları hám minez-qulıqlarına uzaq múddetli tásirin úyreniwı kerek. Bunday izertlewler waqıt ótiwi menen hár qıylı jantasıwlarıń nátiyjeliligi haqqında qımbatlı túsiniklerdi beriwı múmkin. Bunnan tisqari, izertlewler kóbirek pánler ara úyreniw tájiriyesin jaratıw ushın ekologiyalıq tálimdi geografıya jáne social izertlewler sıyaqlı basqa pánler menen birlestiriwdiń potencial abzallıqların úyreniwı múmkin.

Juwmaq: Baslawısh mektep oqıwshıları ushın ekologiyalıq tálim ekologiyalıq juwapkershilikli áwladtı qaliplestiriw ushın júdá zárúrli bolıp tabıladı. Bul izertlew ámeliy iskerlik, multimedia resursları hám ekologiyalıq tálimdi kúsheytiwde jámiyetshilikti tartıwdıń zárúrligin ayıp ótedi. Resurslar, oqıw programmaların maslasıwshańlıǵı hám oqıtıwshılardı tayarlaw menen baylanıslı mashqalardı sheshiw bul programmaların tabıslı ushın júdá zárúrli bolıp tabıladı. Bul strategiyalardı ámelge asırıw arqalı oqıtıwshılar tábiyiy dúnyanı tereń añǵarıw hám qádirlawge járdem beretuǵın dinamikalıq hám qızıqlı oqıw ortalıǵın jaratıwı múmkin.

Ádebiyatlar

1. Yusubxonovna S.S. Ekologik ta'lim va tarbiyaning nazariy va metodik asoslarini takomillashtirish. Journal of new century innovations, 16(1), 2022. 16-19.

2. Kamoliddin o'g'li, I. J. Ekologik ta'lim-tarbiya. Scientific Impulse, 1(6), 2023. 165-169.

3. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-son qarori.

REZYUME. Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinflarda samarali ekologik ta'lim uchun zarur bo'lgan mazmun va pedagogik strategiyalarni o'rganadi. So'rovlar va sinflardagi kuzatuvlar orqali joriy amaliyot va muammolarni tahlil qilib, tadqiqotchilar o'quvchilar uchun muhim bo'lgan bioxilma-xillik, ekotizimlar, qayta ishlash, iqlim o'zgarishi kabi asosiy mavzularni aniqlaydi. Interfaol o'quv dasturi boshlang'ich sinf o'quvchilarida atrof-muhitga oid tushuncha va mas'uliyatli xatti-harakatlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

РЕЗЮМЕ. В этом исследовании исследуются содержание и педагогические стратегии, необходимые для эффективного экологического образования в начальных школах. В исследовании делается вывод о том, что всесторонняя интерактивная учебная программа имеет жизненно важное значение для воспитания экологической осведомленности и ответственного поведения у детей младшего школьного возраста.

SUMMARY. This study investigates the content and pedagogical strategies essential for effective environmental education in primary schools. By analyzing current practices and challenges through surveys, classroom observations, the research identifies key topics such as biodiversity, ecosystems, recycling, climate change as crucial for young learners. The study concludes that a well-rounded, interactive curriculum is vital for fostering environmental awareness and responsible behavior in primary school pupils.

FILOLOG STUDENTLERDİŇ LINGVOMETODIKALÍQ KOMPETENCIYASÍ HÁM MASHQALALARDİŇ TALQILANÍWÍ

G.Bekimbetova – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori, docent*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: filologiya, lingvometad, etnografiya, lingvokulturologiya, stilistika, grammatika.

Ключевые слова: филология, лингвометодика, этнография, лингвокультурология, стилистика, грамматика.

Key words: philology, linguometrics, ethnography, linguoculturology, stylistics, grammar.

Respublikamızda sońǵı jıllarda joqarı bilimlendiriwdiń sapasın arttırıw, bolajaq filolog-oqıtıwshılardıń kásiplik-pedagogikalıq tayarlıǵın, oqıw-tárbiya iskerligin jetilistiriw, oqıtıwdıń nátiyjeliligin arttırıwdıń usılların kúsheytiw, bilimlendiriwdiń hárbir basqıshınıń maqsetin anıq belgilew, bilimlerde imkan dárejesinde tolıq iyelewdiń mexanizmlerin islep shıǵıwdıń tiykarları engizilmekte. Bilimlendiriw tarawınıń aldında "...mekteplerde tálim sapasın arttırıw, pedagog-kadrlardıń bilim hám tájiriyesin xalıqaralıq dárejege alıp shıǵıw, joqarı oqıw orınların Q.S hám THE xalıqaralıq reytinglerge kiriwi ushın maqssetli baǵdarlamalı islep shıǵıw" [1:5] tiykarǵı hám jetekshi wazıypalar etip belgilengen. Sonday-aq, joqarı klaslarda berilip atırǵan tálim-tárbiyanıń sapası, muǵallımlardıń bilim hám sheberligin talap dárejesinde dewge bolmaydı.

Respublikamızda keyingi jıllarda N.Bekniyazova, M.Ernazarova, G.Jumasheva, A.Najimova, A.Naurızbayeva, A.Yembergenova, Q.Yusupovlar tárepinen qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası boyınsha ilimiy-izertlew jumsları alıp barıldı [2:68].

Biz jumısımızdı izertlew barısımızda filolog-studentlerdiń lingvometodikalıq kompetenciyanı jetilistiriw boyınsha úyreniw jumsların alıp barıw waqtında mına nárseler anıqlandı:

1) JOO tálim baǵdarları ushın ajratılǵan oqıw saatların kólemin kórip shıǵamız. Bolajaq filolog-oqıtıwshılardı tayarlawǵa baǵdarlaw ushın Qaraqalpaq mámleketlik universitetinde 60230100 – Filologiya hám tilderdi oqıtıw (qaraqalpaq tili) bakalavr tálim baǵdarı oqıw jobasına tek "Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw